

Ur *Fjärde internationalen* 1/80

Hillel Ticktin

Rudolf Bahro: socialist utan arbetarklass

Rudolf Bahros bok [*Alternativet*^{*}] är viktig av två orsaker. Han har gett en ny version av socialismens grundläggande principer i termer av ett övervinnande av arbetsdelningen genom att arbetet görs till människans primära behov, snarare än ett tvång över vilket hon saknar kontroll. Många människor i väst har upprepat denna åsikt, men att en östeuropé offentligt hävdar att detta står på dagordningen utgör en stridssignal för vänstern i Östeuropa. Samtidigt innebär skillnaden mellan vad som måste vara och vad som är, att man sätter en press på dem som ursäktar samhällena i Östeuropa. Detta gäller i synnerhet vänstern i Västtyskland som länge tenderat till att ha åsikten att man måste vara vän med sin fiendes fiende. För det andra har det faktum att han fångslats gjort hans bok till en storsäljare, vilket tvingar alla att ha en åsikt om boken. Det är möjligt att diskussionen om Östeuropa under en tid måste delas in i före Bahro och efter Bahro. De tendenser han visar och hans självuppoftning har givit honom en plats i den socialistiska kampens historia. När detta är sagt måste man dock gå över till att diskutera hans bok på ett objektivt sätt.

Det enorma område som de ämnen hans bok tar upp spänner över, innebär att Bahro har givit oss många teman som det är fruktbart att diskutera. Trots detta måste det sägas att Bahro har misslyckats med sin målsättning, nämligen att åstadkomma detsamma med avseende på ekonomin i Östeuropa som Marx åstadkom i förhållande till kapitalismen. Och det finns två orsaker till detta: han har inte först utarbetat en politisk ekonomi som kan tjäna som en nödvändig socialistisk kritik av Sovjetunionen, vilket är akilleshälen för alla vänsteroppositionella i Östeuropa om man undantar dem som förespråkar en marknadsekonomi: t ex såsom Brus. De senare klargör emellertid inte förhållandet mellan klasskrafterna i samhället och detta systems ekonomiska natur. (De kan i vilket fall som helst inte göra detta, eftersom de förespråkar införandet av marknaden som ett permanent fenomen.)

Bahro är överlägsen dem eftersom han ser problemet och hans uppfattning om socialismen står sannerligen i motsättning till marknadsförespråkarnas uppfattning. Men han har ändå inte utvecklats en kritik av den sovjetiska politiska ekonomin utom i empiriska termer. För det andra innehåller hans bok ett antal motsägelser. Detta kan ha förorsakats av de begränsningar som pålagts författaren. Man har hela tiden intrycket att Bahro har en åsikt i reserv som står i motsättning till den han hävdar.

Vad beror denna förvirring på? Den grundläggande orsaken är att det samhälle han analyserar och diskuterar i sig självt är motsägelsefyllt. Motsägelseerna befinner sig här på en högre nivå än de gjorde under kapitalismen. De processer som verkar här utgör en kombination av krafter och lagar som inte kan beskrivas med hjälp av vanlig eller formell logik. Även de som insett detta, bland vilka Trotskij är viktigast, är ibland själva motsägelsefulla på ett sätt som de inte är när de beskriver kapitalismen. Så säger t ex Trotskij 1933 uttryckligen att samhället inte planerar¹, men ändå sa han både före och efter detta tillfälle att det gjorde det. Orsaken till detta är uppenbar: fenomenet är nytt och båda elementen finns närvarande: planering och icke-planering. Det är detta som utgör problemet.

^{*} På marxistarkivet: R Bahro, [Alternativet](#)

¹ Trotsky, *Writings 1932-33*, s 224.

Om man är medveten om dem upphör problemen och motsägelserna att vara logiska motsägelser; blir materiella motsägelser som existerar i verkliga livet; de måste beskrivas i termer av lagar, tendenser etc. Bahro närmar sig inte frågan på det sättet. Han ser inte Sovjetunionen som ett samhälle med lagar som står i motsättning till varandra och som kan härledas från olika produktionssätt och sovjets ekonomi utgör inte ett ordentligt, nytt produktionssätt. Han betraktar Sovjet (och de östeuropeiska länderna) som om det befann sig i en utdragen fas av det asiatiska produktionssättet (APS). Dvs han ser på dessa länder som om de gick igenom en historisk epok som i vissa politiska och ekonomiska avseenden liknar APS. Han ser i APS det samhälle som hämtats från den (orientaliska) despotismen, och dessa är därför sprickbildningar i kommunismen.

Han går faktiskt ännu mycket längre genom att hävda att den nuvarande epoken är en epok som kännetecknas av ett nytt APS. Hans förklaring av detta är otillräcklig. I vissa avseenden skulle man kunna hävda att så var fallet, men verkligen inte när det gäller den grundläggande politiska ekonomin. De drag som liknar varandra är förekomsten av en stark stat och nationaliseringen. Men de två samhällenas rörelselagar är olika. Man skulle kunna hävda att de motsägelsefulla lagarna, i varje övergångsperiod, visar sig i liknande former när arbetsdelningen befinner sig i smältdegeln. Men Bahro hävdar inte detta, även om det kanske finns någonstans i hans tankar. Inte heller finns det någon anledning att acceptera den officiella sovjetiska synen på APS, som en övergång mellan den primitiva kommunismen och klassamhället. En del författare hävdar att det är ett alternativ till antingen forntidssamhället eller till feodalismen, andra att det sammansmälte med feodalismen. Att Bahro anammat den sovjetiska förklaringen, att han använt sig av detta mönster kan bero på de förhållanden under vilka han tvingats arbeta; men det måste klargöras att marxismen inte använder sig av mönster eller modeller; den använder sig av abstraktionsmetoden för att komma fram till ett produktionssätts väsen. Men när en gång argumenteringen i termer av APS fallit, faller också bokens teoretiska grundval samman.

Vi kanske kan förklara Bahros misslyckande genom att hänvisa till de begränsningar som omständigheterna påtvang honom och till den komplicerade situation i Östeuropa.

Bahro diskuterar också problemen i termer av statskapitalism och lönearbete. Dessa aspekter återfinns på en ytlig nivå, men vi måste gräva oss ned till den nivå där vi når samhällets väsen om vi ska kunna bringa motsättningarna i dagen.

Det intressanta är att Bahro inleder sin analys med något som kunde ha gett oss nyckeln, nämligen Marx' utgångspunkt: formen av kontroll över överskottsprodukten. Sedan kommer han ur kurs och ersätter den med en uppfattning om arbetsdelningen som i bästa fall är oklar. Det är svårt att se hur en marxist skulle kunna acceptera Bahros redogörelse för arbetsdelningen, som somliga gjort, eftersom denna redogörelse är funktionalistiskt, deskriptiv och baserad på subjektiva kriterier. Bahro urskiljer hierarkin (som grundas på kunskap) och den kollektive arbetaren. Detta ger honom en kreativitetshierarki. Men om resonemanget är logiskt, förutsatt att vi accepterar APS, så motsäger det idén om lönearbete- kapital och om en speciell grupp som har kontrollen. Genom att använda denna typ av hierarki-kunskapsstruktur gör Bahro gemensam sak med Szelenyi² som pekar på den privilegierade ställning som de som har hög utbildning och är förmögna att använda den har. Det är sant att de som besitter kunskap (utbildning) bildar hierarkin i Östeuropa — detta är också förklaringen till rörligheten inom dessa samhällen; det är också sant att beslutsfattarna har en information som

² Se Szelenyis artikel i nr 10-11 av *Critique*.

de ensamma har tillgång till och att detta gör att kontrollen i sista hand innehas av dem som har möjlighet att få information. Men detta gäller alla härskande grupper i alla samhällen. Att övervinna arbetsdelningen innefattar att övervinna problemet med att endast vissa har tillgång till information. Det är möjligt att undvika att komma i motsättning till Bahro på denna punkt, endast om man inser att han har en uppfattning om Östeuropa som inte går från denna idé om arbetsdelningen till frågan om vem som kontrollerar överskottsprodukten. Bahro avser att visa att en konsekvens av hans synsätt är att skillnader mellan grupper är av stratifieringstyp och inte av klasstyp. Logiskt sett eliminerar han arbetarklassen.

Hans härskande grupp blir då en politisk grupp, men uppenbarligen är den inte endast en politisk grupp och därför införs också den ekonomiska aspekten av problemet, men endast genom bisatser eller *post factum*. Han har hamnat i en omöjlig sits. Den primära, verkliga frågan, och häri ligger lösningen, består i att fastställa vem som kontrollerar överskottsprodukten.³ Total kontroll över hela samhället kan endast ske genom fullständig planering. Fullständig planering — en medveten styrning av ekonomin — existerar inte i Sovjetunionen (eller i de östeuropeiska staterna). Som Trotskij påvisade existerar en byråkratisk styrning. Planering är inte endast en teknisk kategori; det är en social relation. I denna mening existerar ingen planering. Bahro säger också nästan detta när han talar om regimens och ekonomins slöseri och irrationalitet.

Här följer nästa fråga: om samhället inte är planerat, på vilket sätt kontrollerar då kontrollörerna? Bahro ställer aldrig denna fråga på ett direkt sätt och hans svar är endast underförstått: genom partiet och det politiska maktmonopolet. Makt är emellertid inte en kategori som hör hemma i den politiska ekonomins högsta abstraktionsstadium och måste därför brytas ned. I detta avseende misslyckas både Bahro och Mandel: de ser maktmonopolet, men de relaterar det inte på ett adekvat sätt till den djupare frågan om kontrollen över överskottet. Makt måste vara makt över någonting; i sista hand måste den för att vara effektiv direkt eller indirekt kontrollera arbetskraften. Denna makt kan utövas politiskt, i den meningen att de styrande har en politisk existens och att ekonomin tar sig politiska uttryck. Bahro utgår, liksom Marc Rakovskij⁴, från politiken. Detta står i överensstämmelse med Mandels åsikt att det i Sovjetunionen finns en byråkratisk kast som har tagit makten från arbetarklassen. Men Bahro angriper också Mandel för att den senare har uppfattningen att roten till Sovjetunionens natur står att söka i dess deformation, eller i termer av konsumtion och distribution. Han säger att det som är fel i Sovjetunionen ligger i produktionen.

Byråkratier kan onekligen inte existera som självständiga fenomen under en längre tidsperiod utan att rota sig i produktionen. Faktum är dock att Mandel i artikeln ovan* har försvarat sig mot detta angrepp och sannerligen korsat sitt Rubicon genom att hävda att den politiska revolutionen också är social och ekonomisk. Men när han försöker gå på vattnet försöker han också att understödja motsägelserna hos Bahro som också, i motsättning till sitt angrepp på Mandel, hävdar att ursprunget till denna grupp står att finna inom den politiska sfären. Det var med andra ord inte den ekonomiska korruptionen och de materiella privilegierna som tillsammans med ekonomisk och total politisk kontroll skapade eliten, utan det politiska monopolet, som skapade de ekonomiska privilegierna. Om det politiska monopolet bar

³ Resonemanget återfinns i mer utvecklad form i min artikel i *Critique* nr 9 ("Class Structure in the Soviet Union").

⁴ Marc Rakovsky, *Towards an East European Marxism*, Allison & Busby, 1977.

* Ticktin syftar här på Mandels artikel "Fatalism as an Alternative" i samma *Critique*-nummer som Ticktins artikel – *Red*.

ansvaret så måste felet sökas hos Lenin och Bahro väjer inte heller för att säga detta. I detta avseende talar han samma språk som en del sovjetiska vänsteremigranter och den tyska skolan som också har samma uppfattning. Det är begripligt och det passar också deras uppfattning om APS, men det passar inte Mandel. Han befinner sig faktiskt i en olöslig motsättning, fångad som han är mellan att hävda den härskande gruppens politiska natur och de socio-ekonomiska omständigheterna kring dess utveckling. Gentemot detta är det nödvändigt att påpeka att vänsteroppositionen på tjugotalet hävdade att byråkratins växande makt orsakades av korruptionen under NEP och av den internationella kapitalismen. De visade att det byråkratiska skiktet härstammade från den förrevolutionära intelligentian, specialisterna och byråkratin från före 1917; till detta lade man småbourgeoisins inflytande och de kommunistiska funktionärernas direkta korruption.⁵ För att uttrycka det kort: de hävdade inte att rörelsen gick från politiken till ekonomin, utan från ekonomin till politiken. Detta måste vidare tolkas i den politiska ekonomins mening, dvs genom de omständigheter som omgav de samhällsgrupper som involverades i socialismen i ett land.

Här sitter Bahro på två stolar: å ena sidan behandlar han Ryssland som ett unikt fenomen som har genomfört den antiimperialistisk, icke-socialistisk revolution, vars grundläggande uppgift var att industrialisera landet. Det enda sättet som detta kunde genomföras på var genom att påtvinga en underkuvad befolkning en stark stat. Inte många människor — allra minst världens arbetarklass vid denna tid skulle vara beredda att acceptera denna beskrivning av historien. Å andra sidan drar han fram en del viktiga saker i ljuset: en bedömning av Sovjetunionen måste alltid göras i ljuset av dess komparativa produktivitet. Detta leder oss, men inte Bahro, till att göra följande analys. Det är självklart att Sovjetunionen som avskilts från världens arbetsdelning lider av oerhörda handikapp; de normala ekonomiska fördelar som följer på specialiseringen i världsskala även för de största länderna, förvägras Sovjetunionen. För det andra, för att detta åtskiljande från en högre produktivitet ska kunna bibehållas, måste befolkningen i Sovjetunionen hållas i okunskap om framstegen i den icke-Sovjetiska världen, vilket leder till att man går miste om kunskap som skulle kunna användas för att öka den inhemska produktiviteten. För det tredje blir en industrialisering som försiggår bakom sådana slutna väggar konkurrerande och icke-komplementär. För det fjärde bibehålls eller t o m förvärras den låga produktiviteten, vilket innebär att behovet av att vidmakthålla åtskiljandet förstärks. För det femte blir det samhälleliga resultatet att den högre produktiviteten i den ickesovjetiska världen tvingar sig in i Sovjetunionen genom importen och den selektiva informationen. Som en följd av detta ser intelligentian kapitalismen som ett system med högre produktivitet. Delar av arbetarklassen blir missnöjd och den repressiva apparaten måste förstärkas. Detta ökar i sin tur missnöjet och sänker ytterligare produktiviteten.

Socialismen i ett land måste ha en undantagsekonomi. Detta drar mera tillgångar från produktionen än vad som varit fallet om Sovjetunionen litat till världsproletariatet. Den militära sektorn blir gigantisk. Knappheten tävlar med den militära och repressiva apparaten om resurser och detta fortgår så länge som kapitalismens förmåga att skapa en efterfrågan på onödiga varor och tjänster består. Produktiviteten blir således ett yttre fenomen som den nationella socialistiska ekonomin aldrig kan kontrollera. Det finns därför inget hopp för detta samhälle så länge som det inte bryter sin isolering. Men det kan inte göra det: det har slagit in på en väg av socialism i ett land, det finns en samhällsgrupp som styr och som har ett intresse av att vidmakthålla den nationella socialismen.

Bahro analyserar inte saken på samma sätt, även om han lägger märke till frågan om

⁵ Trotskij, [Tredje Internationalen efter Lenin. "Och sedan?"](#).

produktiviteten och frågan om kapitalismens onödiga tillväxt och krav. Logiskt sett borde han ha fortsatt med att motsätta sig den grundläggande premissen om nödvändigheten av socialism i ett land eller den odemokratiska typ av parti som haft kontrollen och som är ansvarigt för vad som skett. Riktningen går fortfarande från det ekonomiska till det politiska och inte tvärtom.

Hela hans perspektiv som går ut på att arbetsdelningen ska övervinnas under en epok implicerar förekomsten av en värld.

Men detta utgör problemet: Sovjetunionen är inte bara en kapitalism som fått sitt huvud – kapitalistklassen – avskuret. I Sovjetunionen innehar en annan grupp kontrollen. Det är en grupp som är rotad i produktionen och som kontrollerar (eller delvis kontrollerar) överskottsprodukten. Bahro håller både med och inte med om detta. Han kommer från ett Tyskland som genomsyras av Kant och Weber, där det är möjligt att tala om en ouppfylld rationalitet som kan ställas i motsättning till det irrationella och slösaktiga Sovjetunionen. Han talar om ekonomins oansvarighet. Liksom honom talar Renate Damus om en oberoende kategori som existerar oberoende av samhällsklasser eller grupper.⁶ Men Bahro avskärmar sig från henne genom att säga att hon står på byråkraternas sida. Om ett abstrakt kriterium används kommer analysen oundvikligen att sluta i en apologetik. Det finns inget av Gud givet kriterium, det finns inget kategoriskt imperativ: man måste gå tillbaka till de existerande klasserna och skärskåda deras intressen och kamp om man ska kunna finna orsakerna till systemets slöseri och irrationalitet.

De empiriska data som boken innehåller är redan tillräckligt kända i väst och beskrivningen av systemet utgör inget framsteg i förhållande till de som gjorts av andra.

Bahro pekar uttryckligen på intelligentians särintressen. Han påpekar att de måste hållas i schack och att teknokratin utgör en fara. Det ställer hans analys långt till vänster om den yttersta vänstern. Å andra sidan gör han ingen distinktion mellan intelligentia och byråkrati i inledningen av sin bok (även om han gör denna senare) och därigenom blir det möjligt för honom att åberopa sig på Bakunin och Machajskij gentemot Marx. Men detta är ett uttråkande återuppväckande av idéer som fanns före Marx, nämligen den anarkistiska åsikten att all makt ska avskaffas. De ryska marxisterna diskuterade Machajskij mycket och avvisade hans idéer före 1917 och Trotskij attackerade denna föregångare till teoretikerna om en "ny klass" på tjugo- och trettioalet. Det är en grundläggande anarkistisk åsikt som man kan betrakta som korrekt i princip — så länge som det inte är nödvändigt att genomgå en övergångsperiod.

Socialismen uppstår inte genom att människans ideal pressas på verkligheten (och i denna fråga har Bahro fel). Motsatsen gäller snarare: verkligheten kräver att dessa ideal införs. Eftersom Bahro endast ser något som kallas frigörande medvetande som orsak till förändring, ger han arbetarna en passiv roll. De har endast ett kompensatoriskt eller trade-unionistiskt medvetande. För Bahro har de upphört att existera som klass. Kapitalismens inre motsättningar kräver för sin lösning att den proletära klassen segrar och uppnår socialismen. Det moderna samhället som i ökad utsträckning integreras inom fabriken och mellan fabriken, ökar arbetarnas socialisering och förstärker inom produktionen deras möjligheter att handla socialt. Detta kräver demokrati och konsultationer. Diskriminering av minoriteter och avsaknad av kommunikation stör produktionen. Detta formulerades djupsinnigt av Marx då han identifierade arbetets socialisering som världens centrala motsägelse. Det är denna högre grad av makt och en ökad nödvändighet som kräver att arbetarna i egenskap av

⁶ Renate Damus, "Thesis presented to the Bahro Congress", November 1978.

socialiserad grupp tar makten och inför en allomfattande demokrati.

Ur denna synvinkel finns det ingen alternativ dynamik till arbetarklassen. Det handlar inte här om att arbetarklassen gör ett val. Ur historisk synvinkel ställer sig saken annorlunda eftersom proletariatet kan exproprieras av en annan grupp, som anarkisterna menar; men detta skulle ske till priset av störningar i produktionen; proletariatet tvingas i ökad utsträckning att samla sina krafter gentemot repressionen. Repressionens välde måste hållas tillbaka i tid, det har inte en evig natur. Bahro gör rätt i att ställa frågan, men i o m att han ignorerar kapitalismens verkliga dynamik, och som en följd av detta kan epokens karaktär, lyckas han inte med sitt uppsåt: att formulera den östeuropeiska ekonomins rörelselagar.

Avslutningsvis: Bahros överslätande inställning till den linje som Sovjetunionen följt underbyggs inte med några argument. Han framhåller i sin bok Bucharins alternativ som, vilket är intressant att notera, Trotskij såg som en möjlig men kapitalistisk utväg: nämligen att man hade kunnat genomföra en industrialisering utan stalinismen. Där fanns också möjligheten att Trotskij skulle ha segrat mot Stalin, antingen genom att komma till makten eller genom att den Tyska revolutionen hade segrat 1923. Man behöver endast läsa om Bela Kun och den tragiska röra som han gjorde av den ungerska revolutionen för att förstå vikten av den subjektiva faktorn. Dialektiken mellan det subjektiva och det objektiva kan visserligen vara svår att upptäcka, men den existerar inte desto mindre. I denna fråga måste man ge Mandel helt rätt mot Bahro.

Bahro är viktig på grund av att spännvidden i de frågor han reser har återupplevat diskussionen om grundläggande frågor. Han är viktig eftersom han ställer ett socialistiskt samhälle, som i huvudsak liknar Marx socialistiska samhälle, i motsättning till det som existerar. Han har bidragit till att rena begreppet socialism från stalinismens befläckelse. I grunden tvingas han därför att ta ställning mot eurokommunismen, även om han subjektivt inte gör det. Bahro tillhör därför vänstern. Han har den märkliga, men välkomna, funktionen att göra honom acceptabel inom hela vänstern. Om hans motsägelser kan hjälpa till att ena vänstern, så har hans bok tjänat sitt syfte.

Översättning: Ricky Harryson ("Rudolf Bahro: A Socialist without a Working Class" i *Critique* nr 10-11)